

Armin Mikos von Rohrscheidt

Kulturowe szlaki turystyczne - próba klasyfikacji oraz postulaty w zakresie ich tworzenia i funkcjonowania

Turystyka Kulturowa nr 2, 17-31

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Kulturowe szlaki turystyczne - próba klasyfikacji oraz postulaty w zakresie ich tworzenia i funkcjonowania.

Abstrakt: Artykuł podejmuje tematykę w polskiej literaturze stosunkowo dobrze już opisaną i coraz szerzej znaną w kręgach fachowych: zajmuje się mianowicie tematycznymi szlakami turystycznymi, eksploatującymi obiekty i wątki historyczne oraz kulturowe. Z uwagi na wcześniejsze publikacje, odnoszące się do tematu szlaków turystycznych w ogóle [m.in. Kruczek 2007, Szewczykowie 2008], a także szlaków turystyczno-kulturowych w szczególności [Mikos v. Rohrscheidt 2008] nie ma potrzeby powtarzania zawartych tam informacji o samych szlakach i ich opisów. Intencją autora – obok przedstawienia idei szlaków kulturowych na nieco szerszym tle polskiej i zagranicznej literatury fachowej - jest skoncentrowanie uwagi Czytelnika na dwóch kwestiach. Obie one są istotne dla właściwego funkcjonowania i rozwoju oferty szlaków turystyczno-kulturowych w Polsce, w szczególności zaś mogą mieć wpływ na zakres wykorzystania tych produktów przez organizatorów turystyki i (coraz liczniejszych) indywidualnych turystów. Pierwszą z nich jest odpowiednia klasyfikacja szlaków turystyczno-kulturowych oraz związana z nią problematyka konsekwentnego stosowania właściwego nazewnictwa w literaturze fachowej, materiałach informacyjnych oraz w oznaczeniach samych szlaków. Drugą stanowi zespół postulatów dotyczących tworzenia nowych i rozwijania istniejących szlaków turystyczno-kulturowych w Polsce.

1. Istniejące polskie nazewnictwo i podział szlaków turystycznych

W obiegu w literaturze fachowej, publicystyce turystycznej oraz w powszechnym użyciu potocznego języka znajduje się szereg definicji i kilka kryteriów klasyfikacji polskich szlaków turystycznych. W świetle ich źródłowych definicji lub (bardziej ogólnie) w kontekście treści dokumentów ustanawiających je, głównym zadaniem tych określeń jest dotychczas wyodrębnianie szlaków jako tras oznaczonych w ramach całej przestrzeni turystycznej. Pomagają one ponadto potencjalnemu odbiorcy rozróżnić szlaki pod kątem ich tematyki oraz pod względem sposobu uprawiania turystyki na nich. W pewnym sensie użycie oznaczeń szlaków zapewnia także o zastosowaniu podstawowych środków zabezpieczenia turysty korzystającego z danej trasy. I tak instrukcja znakowania szlaków turystycznych PTTK podaje ich definicję¹, a następnie rozróżnia następujące kategorie szlaków: piesze górskie i nizinne oraz ścieżki spacerowe, przyrodnicze i dydaktyczne, narciarskie, rowerowe, kajakowe i jezdzieckie [PTTK, 2007, s.4]. Zarówno sama definicja szlaków, jak i ich kategoryzacja oraz przedstawione we wzmiankowanej instrukcji zasady prowadzenia szlaków (rozdział VI) wydają się jednak być ukierunkowane na tworzenie i funkcjonowanie lokalnych szlaków o charakterze terenowym, choć dokument przewiduje w innym miejscu ich znaczną rozległość, a nawet łączenie w sieć o charakterze krajowym i międzynarodowym (rozdział III, punkt 4). Zarówno koncentracja na terenach pozamiejskich, jak i zastosowana kategoryzacja rodzajów szlaków wydaje się dziś nieadekwatna do istniejących ofert turystycznych tego rodzaju, tak bowiem zdefiniowane szlaki nie obejmują swoim zakresem szeregu nowych propozycji turystyki krajowej i międzynarodowej, zwłaszcza tych koncentrujących się na znacznych przestrzeniach kraju lub kontynentu oraz uwzględniających inne środki przemieszczania się turystów, jak choćby samochód, autokar czy kolej. Używana na

¹ Zgodnie z tą instrukcją szlakiem turystycznym jest "wytyczona w terenie trasa służąca do odbywania wycieczek, oznakowana jednolitymi znakami (symbolami) i wyposażona w urządzenia informacyjne, które zapewniają bezpieczne i spokojne jej przebycie turystom o dowolnym poziomie umiejętności i doświadczenia, o każdej porze roku i w każdych warunkach pogodowych, o ile szczegółowe wymagania nie stanowią inaczej (...)". Por. Instrukcja, s. 4, rozdział III p.1.

podstawie tej definicji nomenklatura nie przystaje także już od dawna do powszechnie stosowanych w europejskiej zagranicy określeń szlaków turystycznych² zarówno tych używanych w znaczeniu potocznym, jak i fachowym. Dotyczy to także języka polskiego, co potwierdza opis hasła „szlak” w jego wyodrębnionym aspekcie „szlaku turystycznego”, zamieszczony w najpoważniejszym polskim słowniku języka współczesnego [Zgólkowa 2003, s. 365]. Hasło to jest tam wyjaśnione z uwzględnieniem wielu aspektów jego znaczenia. W aspekcie „szlaku turystycznego” autorzy podają następującą definicję: „trasa naturalna lub specjalnie wytyczona, najczęściej oznakowana, służąca celom turystycznym”. Ponieważ autorzy publikacji encyklopedycznych kierują się najpowszechniej występującym znaczeniem danego wyrazu lub zwrotu, występującym w literaturze fachowej oraz w języku potocznym, takie sformułowanie objaśnienia hasła stanowi dowód na faktyczne dokonanie redefinicji zgodnej z międzynarodowymi trendami. Dlatego zapewne w jednym z najnowszych podręczników geografii turystycznej Polski [Kruczek 2007, s.277]³ - określenie szlaku turystycznego wydaje się już uwzględniać nie tylko bardziej złożoną rzeczywistość rozmaitych współczesnych szlaków turystycznych, zróżnicowaną przestrzeń, w której występują czy niejednolity zakres ich oznaczenia, lecz także wskazuje na najczęściej występujący faktyczny cel wyznaczania szlaków: połączenie za ich pomocą miejsc i obiektów atrakcyjnych z punktu widzenia turysty. Bardziej ogólnie ujmuje omawiane szlaki definicja J. Styperka, który widzi w nich po prostu „linearny system penetracji turystycznej” [Śniadek, Styperek 2007, s. 85]. W tak wyznaczonym zakresie tej nazwy faktycznie zmieszczą się wszystkie rodzaje szlaków, służących turystyce i turystom.

Spśród ostatnio opublikowanych w polskojęzycznej literaturze opracowań warto przytoczyć zestawienie zawarte w ciekawej publikacji, dotyczącej polskich szlaków turystycznych w ogóle, autorstwa Izabeli oraz Roberta Szewczyków. Proponują oni najpierw (i realizują w swojej prezentacji) obligatoryjne stosowanie w opisie szlaków informacji odnośnie ich długości i czasu zwiedzania, dostępności w różnych porach roku i środków transportu zalecanych przy poruszaniu się nimi. Następnie dokonują podziału ważniejszych szlaków turystycznych z zastosowaniem kryterium tematycznego, wskazując następujące ich kategorie: szlaki historyczne i archeologiczne, etnograficzne i kulturowe, architektury i przemysłu, biograficzne, górskie, przyrodnicze i wodne [Szewczykowie 2008, s. 6-7]. Podział ten stanowi dla potencjalnego turysty znaczne ułatwienie w orientacji o ofercie polskich szlaków – uwzględnia bowiem ich znaczne zróżnicowanie, grupuje je tematycznie oraz umożliwia uzyskanie pewnej podstawowej wiedzy o ich charakterze i sposobie ich zwiedzania. Wydaje się on jednak nieco subiektywny i nieostry (co autorzy zresztą przyznają), zaś pojęcie szlaku kulturowego jest w nim zawężone do ofert obejmujących faktycznie jedynie szlaki literackie oraz związane z dziełami sztuki, rękodzieła lub rzemiosła, zaś np. szlaki o tematyce historycznej lub architektonicznej zaliczone zostały do innych kategorii.

2. Szlaki kulturowe w kontekście ochrony dziedzictwa i turystyki kulturowej

Znaczenie szlaków kulturowych w kontekście dziedzictwa kulturowego świata jest coraz bardziej doceniane. Najdobitniejszym tego dowodem jest instrukcja UNESCO z roku

² Stwierdzenie odnosi się do definiowania terminów: „*touristic route*” w języku angielskim, „*touristische Route*” lub „*Touristenstrecke*” w języku niemieckim, „*itinerario turistico*” w języku włoskim „*ruta turistica*” w języku hiszpańskim czy „*turisticheskij marszrut*” w języku rosyjskim. Zestawienie tłumaczeń powszechnie używanego pojęcia „*touristic route*” podaje dla języka polskiego następującą definicję: „szlak turystyczny: ustanowiona lub wybrana trasa, złożona najczęściej z mniej uczęszczanych dróg pozwalająca na poznanie miejsc ciekawych pod względem krajobrazu, kultury, historii, geologii lub przyrody”. www.eionet.europa.eu/gemet/concept?langcode=en&cp=10884 (dostęp: 31.10.2008).

³ Treść definicji brzmi jak następuje: „szlakiem turystycznym nazywamy wytyczoną trasę w przestrzeni turystycznej dla potrzeb zwiedzających (nie zawsze oznakowaną), prowadzącą do najbardziej atrakcyjnych miejsc (obiektów) z zachowaniem szeregu przepisów, w tym m.in. bezpieczeństwa i ochrony walorów”.

2005, wydana dla usprawnienia wprowadzania zasad konwencji o Światowym Dziedzictwie Kulturowym [UNESCO 2005, s.34, 83 oraz 88-89]. Szlaki dziedzictwa kulturowego zostają w niej zaliczone - obok historycznych miejscowości, krajobrazów kulturowych i kanałów - do naturalnych kandydatów do wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego (UNESCO). Co pod pojęciem szlaków kulturowych rozumie UNESCO, precyzuje z kolei Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków - ICOMOS. Instytucja ta, afiliowana przy UNESCO i posiadająca od 1998 własny Międzynarodowy Instytut Szlaków Kulturowych (ICOMOS-CIIC), przyjęła obszerną i wieloaspektową definicję, według której szlak kulturowy to „ładowy, wodny lub mieszany typ szlaku, oznaczony fizycznie i scharakteryzowany przez posiadanie własnej historycznej dynamiki i funkcjonalności, ukazujący rozwój ludzkości jako wielowymiarową i ciągłą wymianę dóbr, idei, wiedzy i wartości w obrębie krajów i regionów jak również pomiędzy nimi, przez znaczne okresy czasu; powodującą wzajemną interakcję kultur w przestrzeni i czasie, którego odbiciem jest materialne lub niematerialne dziedzictwo”⁴ [ICOMOS, 2003]. Wprawdzie pojęcie szlaku kulturowego wydaje się być znacznie szersze niż w ten sposób wyróżnione „szlaki dziedzictwa kulturowego”, niemniej sam fakt zaliczenia choćby tylko kilku najcenniejszych spośród nich jako osobnej kategorii w ramach najcenniejszych obiektów dziedzictwa całej ludzkości nadaje całej grupie znaczny prestiż i wskazuje ją jako wyjątkowe i zalecane cele dla turystyki. Z kolei w związku z dynamicznym rozwojem samej turystyki kulturowej a także na skutek udzielanego jej zwłaszcza w Europie instytucjonalnego wsparcia, w ostatnich dwóch dziesięcioleciach w oficjalnych dokumentach instytucji i organizacji międzynarodowych, a także w publikacjach zagranicznych i polskich badaczy, zajmujących się turystyką kulturową wyodrębniona została osobna kategoria Europejskich Szlaków Kulturowych. W kontekście dziedzictwa kultury europejskiej wspomina o nich najpierw uchwalona w 1985 rezolucja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, a następnie dokumenty powołujące w roku 1987 Program Europejskich Szlaków Kulturowych i w 1997 Instytut Szlaków Kulturowych w Luksemburgu [Orzechowska-Kowalska 2003, s. 70-72]. W świetle wszystkich tych dokumentów i inicjatyw zadaniem nowej grupy specjalnie wyodrębnionych szlaków: Europejskich Szlaków Kulturowych ma być ukazywanie, poprzez koncepcję podróży w czasie i przestrzeni, jak dziedzictwo poszczególnych państw Europy współtworzy wspólne dziedzictwo całego kontynentu, jednocześnie zaś popularyzowanie podstawowych wartości Rady Europejskiej: praw człowieka, demokracji, różnorodności kulturowej, dialogu międzykulturowego poprzez turystykę kulturową jako szczególnie wspierany sposób spędzania czasu wolnego. Szlaki miały przebiegać przez teren więcej niż jednego kraju lub regionu, być zorganizowane wokół tematu określonego wątkami historycznymi, artystycznymi lub społecznymi dotyczącymi spraw Europy, oparte na licznych i różnorodnych atrakcjach kulturalnych. Jako główne tematy oficjalnie powoływanych szlaków wyznaczono m.in. wątki biograficzne wielkich Europejczyków, historyczne migracje oraz rozprzestrzenianie się głównych osiągnięć cywilizacyjnych [Orzechowska-Kowalska 2003, s.71].

3. Istota szlaku kulturowo-turystycznego i rodzaje szlaków

Turystyka kulturowa - rozumiana tutaj nie tylko jako wyodrębniony segment ruchu turystycznego, ale i specyficzny rodzaj oferty spędzenia czasu wolnego - nie ogranicza się tylko do miejsc i szlaków najważniejszych, najbardziej popularnych lub też uznanych za

⁴ W dosłownym brzmieniu: “A cultural route is a land, water, mixed or other type of route, which is physically determined and characterized by having its own specific and historic dynamics and functionality; showing interactive movements of people as well as multi-dimensional, continuous and reciprocal exchanges of goods, ideas, knowledge and values within or between countries and regions over significant periods of time; and thereby generating a cross-fertilization of the cultures in space and time, which is reflected both in its tangible and intangible heritage”. (ICOMOS, Raport z dorocznego spotkania 2003, Załącznik 2)

wspólne dziedzictwo świata lub kontynentu, lecz korzysta także coraz szerzej z lokalnych, regionalnych i narodowych szlaków - rozwijających się z biegiem historii politycznej, społecznej lub gospodarczej albo skonstruowanych jako propozycje czy wprost produkty turystyczne, a skoncentrowanych wokół wiodącego tematu z zakresu szeroko pojętej kultury duchowej lub materialnej. Dla zdefiniowania szlaku kulturowego w tym rozumieniu posłużymy się tutaj znaną określeniem autorstwa L. Puczko i T. Ratz [Puczko L., Ratz T., 2007, s. 133]. Współautorzy publikacji uznawanej za klasyczny podręcznik w dziedzinie turystyki kulturowej ujmują istotę szlaku kulturowego następująco: „szlak kulturowy to szlak tematyczny, posiadający jako swój punkt ogniskujący walor kulturowy lub element dziedzictwa kulturowego, przy czym kluczową rolę odgrywają w nim atrakcje o charakterze kulturowym”⁵. Proponują także podział szlaków kulturowych według kryteriów zasięgu (na lokalne, regionalne, narodowe i międzynarodowe), sposobów zwiedzania, charakteru (np. szlaki pielgrzymie, historyczne szlaki handlowe, historycznych granic, współczesne wielkie drogi kulturowe) a także tematu [s.139-140].

W polskiej literaturze fachowej próbę zestawienia i kategoryzacji najważniejszych **szlaków turystycznych o charakterze kulturowym** podjął A. Mikos v. Rohrscheidt [2008, s.291-311]. Przyjmując jako ich podstawowe kryterium przytoczoną wyżej definicję Puczko-Ratz oraz bazując na szerokim rozumieniu pojęcia kultury określa on je zbiorczo jako „**szlaki turystyczno-kulturowe**” [s. 292]. Tym samym zaproponowana zostaje kategoria szersza niż termin „szlaki kulturowe”, coraz częściej rezerwowany dla oficjalnie za takie uznanych szlaków Rady Europy (por. niżej). Szlaki zaliczane do tej kategorii mieszczą się z kolei w ramach wyżej przytoczonej definicji autorstwa Puczko/Ratz. Celem stosowania kryteriów opisu i podziału tych szlaków oraz wynikających z nich poszczególnych kategorii jest przede wszystkim ich wyodrębnienie spośród innych szlaków turystycznych, a następnie osiągnięcie daleko idącej jasności w formułowaniu ich oferty turystycznej. Zatem w odniesieniu do szlaków turystyczno-kulturowych można i należy stosować powszechnie przyjmowane kryteria podziału. Stosując zatem kryterium **podziału tematycznego** zalicza on do nich ([Ilustracja nr 1](#)) przede wszystkim szlaki historyczne (w tym militarne, archeologiczne, pielgrzymie, biograficzne), a następnie historyczne szlaki handlowe, szlaki kultury architektonicznej i budowlanej, etnograficzne, techniki i przemysłu, dawnych rzemiosł oraz inne, odpowiadające swojej tematyką poszczególnym typom wypraw turystyki kulturowej [Mikos v. Rohrscheidt 2008, s. 292]⁶. Właśnie w tym szerokim wyliczeniu zawarte jest pewne novum: zakreślony w ten sposób wachlarz tematów szlaków turystyczno-kulturowych odpowiada coraz powszechniej dziś przyjmowanej szerokiej definicji turystyki kulturowej, obejmującej jako swoje cele zarówno obiekty dziedzictwa kultury wysokiej, jak i powszechnej, a także realizującej programy i zamierzenia edukacyjne. W takim rozumieniu pojęcia szlaków turystyczno-kulturowych zaznacza się jednocześnie wyraźny zamiar autora uzupełnienia mocno dotychczas w dokumentach europejskich akcentowanej idei „wymiany” międzykulturowej o załążkowo dotąd wspomnianie w kontekście tych szlaków aspekty poznawania własnego dziedzictwa historycznego oraz tematyzowanej edukacji kulturowej.

Do podstawowych kategorii opisujących szlaki należy zatem faktyczny **zasięg** szlaku, ([Ilustracja nr 2](#)) mający zasadnicze znaczenie dla programu i sposobu jego zwiedzania, tak więc (za Puczko-Ratz) możemy wyróżnić lokalne (które w polskiej terminologii dla odróżnienia od pozostałych autor proponuje nazywać trasami, szlaki regionalne, krajowe i międzynarodowe [Mikos v. Rohrscheidt 2008, s. 308]. Przy tym szlaki o charakterze regionalnym wewnątrz danego kraju, z powodów tematycznych wykraczające poza jego granicę tylko w skali regionu w sąsiednim kraju lub krajach autor proponuje nazywać

⁵ Dosłowne brzmienie definicji: „a cultural route is a themed route that has a cultural value or an element of cultural heritage as its focus and that assigns a key role to cultural attractions”

⁶ Por. także definicja turystyki kulturowej tegoż autora na s. 31 oraz klasyfikacja jej poszczególnych typów na s. 52 wspomnianej publikacji.

szlakami transgranicznymi. Następnie, choć kryterium to może mieć w pojedynczych przypadkach charakter subiektywny, dokonuje on faktycznie podziału według **znaczenia** szlaków ([Ilustracja nr 3](#)), czyli ich odniesienia do dziedzictwa kulturowego o określonym zakresie oddziaływania (dzieli on je zatem i pod tym względem na lokalne, regionalne, krajowe i międzynarodowe, o czym świadczą kategorie zastosowane w ich zestawieniu i opisie). Używanie w cytowanym opracowaniu w opisie poszczególnych szlaków [s. 294-297] określeń wynikających z kryterium oficjalnego uznania przez Radę Programową Europejskich Szlaków Kulturowych za Wielkie Szlaki Kulturowe Rady Europy, Szlaki Kulturowe Rady Europy oraz „Szlaki w ramach Szlaków Kulturowych Rady Europy” świadczy o tym, że autor (choć nie dokonuje wprost szczegółowego omówienia tego kryterium), uznaje je praktycznie jako swego rodzaju dodatkową nobilitację i potwierdzenie europejskiego znaczenia dla wybranych szlaków o znaczeniu międzynarodowym, co w konsekwencji może przynieść ich szerszą popularność i daje miejscom i obiektom do nich zaliczonym większe szanse wejścia w skład ofert turoperatorów oraz stania się celem indywidualnych wypraw turystów. Jednak dla bardziej precyzyjnego określenia rodzaju i potencjału ogromnej większości polskich szlaków większe znaczenie praktyczne może mieć właśnie zastosowana kombinacja dwóch wyżej wskazanych kryteriów. I tak na przykład Szlak Hanzeatycki ma w przytoczonym opracowaniu zarówno międzynarodowy zasięg, jak i znaczenie, ponieważ przebiegając przez teren kilku krajów (zasięg), odnosi się do tematu kulturowego dziedzictwa o międzynarodowym charakterze i oddziaływaniu (znaczenie). Oznacza to w praktyce, że tak podana klasyfikacja polskiego odcinka tego szlaku wskazuje zarówno na jego wykraczającą poza teren kraju obejmowaną przezeń przestrzeń turystyczną (a zatem i możliwość ofert wyjazdowych dla polskich turystów w ramach zwiedzania tego szlaku), jak i na potencjał przyciągania turystów zagranicznych (przyjazdowych) na jego polski odcinek. Taką samą rangę przyznano np. polskim odcinkom Drogi Św. Jakuba czy Szlaku Cysterskiego. Z kolei np. Szlak Piastowski czy Szlak Orlich Gniazd posiadają w świetle obu tych kryteriów rangę szlaku krajowego, przekraczając geograficzne granice regionów a jednocześnie odnosząc się do dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ogólnopolskim. Tymczasem Szlak Zamków Piastowskich, choć pod względem zasięgu nie przekracza granic jednego regionu, zostaje pod względem znaczenia zakwalifikowany jako szlak krajowy. W przypadku zaś międzynarodowego w założeniu Bursztynowego Szlaku Greenways - który jak dotąd nie jest ukończony i składają się na niego poszczególne odcinki regionalne i lokalne - w tym zestawieniu przyznana zostaje (aktualnie) ranga zaledwie regionalna, jeśli chodzi o kryterium zasięgu. Innym przykładem dokładniejszego rozróżnienia jest zyskujący coraz większą popularność transgraniczny szlak „Via sacra”, łączący wspólną ofertą kulturową pogranicze czesko-polsko-niemieckie. Bezdiskusyjny jest jego transgraniczny zasięg, natomiast ze względu na eksponowane przez niego tematy pod względem znaczenia Mikos v. Rohrscheidt nadaje mu rangę regionalnego. Choć autor nie wypowiada się explicite na temat podziału szlaków według kryterium **środku transportu**, to jednak terminologia stosowana w cytowanym opracowaniu do niektórych szlaków świadczy o tym, że taki podział, o ile może być pomocny w danym konkretnym wypadku, jest także akceptowany i zalecany [Mikos v. Rohrscheidt 2008, s. 305].

Jednocześnie jednak w cytowanej publikacji, przed wyliczeniem i opisem najważniejszych szlaków kulturowych w Polsce, formułowany i uzasadniany jest nowy postulat kategoryzacji szlaków, którego rozwinięciu poświęcimy całą następną część naszego artykułu.

4. Potrzeba wprowadzenia dodatkowego kryterium klasyfikacji szlaków turystyczno-kulturowych.

Pojęcia i kategorie stosowane dotychczas dla bliższego określenia i podziału szlaków turystycznych w ogólności, zaś turystyczno-kulturowych w szczególności okazują się

wprawdzie w wielu aspektach pomocne, nie są one jednak w stanie w pełni realizować zadań informacyjnych w stosunku do potencjalnych konsumentów, przez co ich funkcjonalność jest ograniczona. Turysta, sięgając po informacje o szlakach, zamieszczone w oficjalnych spisach i rejestrach szlaków⁷, w ich własnych materiałach drukowanych i w innych źródłach (jak przewodniki turystyczne) dowiaduje się najczęściej o długości i przebiegu danego szlaku, jego najciekawszych atrakcjach, rodzaju oznaczenia (lub jego braku), nierzadko także o rodzaju i historii obiektów na szlaku. W niektórych szerzej opracowanych opisach szlaków turystycznych i poszczególnych miejscowości, szczególnie tych zamieszczanych w nowoczesnych przewodnikach, potencjalny zwiedzający może odnaleźć także dodatkowe informacje o obiektach noclegowych i gastronomicznych, godzinach otwarcia poszczególnych atrakcji, a nawet ciekawostki, anegdoty i legendy, związane z tematyką szlaku. W przypadku przewodników brak jednak jakiegokolwiek standaryzacji podobnych opisów i związanej z tym gwarancji, że informacje tam podawane są aktualne i można oprzeć się na nich, planując indywidualną wyprawę takim szlakiem. Same zaś oficjalne informatory szlaków najczęściej nie podają informacji koniecznych dla zorganizowania wycieczki, zestawiając co najwyżej odsyłacze do samych obiektów, hoteli, lokali gastronomicznych i innych. W terenie nie wszystkie szlaki w ogóle są oznaczone lub oznaczenia dotyczą tylko fragmentów szlaków, co znacznie utrudnia indywidualnemu turyście dotarcie do stanowiących ich integralne komponenty miejscowości i obiektów. Wiele zaliczonych do szlaków obiektów, opisanych w ich informatorach oraz w przewodnikach nie jest faktycznie dostępnych dla zwiedzania lub nie wiadomo, w jakich dniach i godzinach są dostępne, nie ma też żadnego wskazanego sposobu kontaktu z instytucjami lub osobami za nie odpowiedzialnymi. Wreszcie - co jest może najbardziej dotkliwym mankamentem - bardzo liczne szlaki turystyczne (w tym i takie, które można zaliczyć do kulturowych) nie posiadają jednolitej koordynacji, czyli instytucji, organu samorządowego, stowarzyszenia lub podmiotu gospodarczego, który na bieżąco odpowiadałby za funkcjonowanie szlaku jako produktu turystycznego, oznaczenie szlaku w terenie, kontakt z poszczególnymi obiektami i aktualizację informacji na ich temat, monitorował ich stan i faktyczną dostępność, udzielał informacji o charakterze turystycznym dla zainteresowanych zwiedzaniem szlaku, prowadził jego portal internetowy i wydawał w jego imieniu informatory, dbał o jego promocję, nie mówiąc już o organizowaniu gotowych pakietów turystycznych jako konkretnej i skierowanej do turysty lub turoperatora oferty szlaku. Dodatkowo często w ramach jednego szlaku spotykany jest bardzo niejednolity poziom usług turystycznych (czy nawet poziom uprzejmości wobec turysty) w różnych obiektach. Podczas gdy w jednych funkcjonują regularne godziny otwarcia, dostępna jest pełna informacja o obiekcie w kilku językach oraz np. spis placówek usługowych, w drugim zwiedzający zastaje zamknięte drzwi i brak jest jakiegokolwiek kontaktu, za pomocą którego możliwe stałoby się jego zwiedzenie.

Te szlaki, w odniesieniu do których występują wszystkie lub liczne ze wskazanych braków (a jest ich w Polsce znaczna większość), nie w pełni potrafią przez to sprostać wymaganiom współczesnego turysty. Sam jednak turysta przekonuje się o tym często dopiero na miejscu, co może skutkować jego rozczarowaniem na skutek np. niemożności zwiedzenia obiektu, dla którego obejrzenia podjęta została wyprawa, a nawet stresem, np. przy stwierdzeniu braku obiektów noclegowych lub gastronomicznych na miejscu, braku wolnych miejsc w nich, znacznie ograniczonej oferty komunikacyjnej i związanej z tym nieoczekiwaną niemożnością wydostania się z małej miejscowości w późniejszych godzinach. Problemy te dotyczą wszystkich rodzajów szlaków turystycznych. W ciągu dziesięcioleci, które upłynęły od wyznaczenia pierwszych szlaków turystycznych w naszym kraju rozumienie turystyki uległo znacznemu przeobrażeniu. Dla większości korzystających z jej oferty wyprawa turystyczna nie jest już tylko przygodą na obcym terenie lecz dobrze zorganizowanym

⁷ Największym zestawieniem polskich szlaków turystycznych jest oficjalny rejestr PTTK, zamieszczony na stronach tej organizacji pod adresem: <http://szlaki.pttk.pl/index.html> (dostęp z 7.11.2008).

sposobem na ciekawe i sensowne spędzanie wolnego czasu. Znaczna zaś część turystów kulturowych to osoby nie ukierunkowane na zwiedzanie przede wszystkim szlaków w terenie pozamiejskim, lecz w miastach lub okolicach posiadających infrastrukturę turystyczną na określonym minimalnym poziomie. Oczekują oni podczas zwiedzania szlaku spełnienia ich podstawowych potrzeb a także spodziewają się na miejscu partnera (koordynatora), mogącego im zapewnić organizację ich pobytu, zwiedzania i ewentualnie także przemieszczania się. Dlatego szczególnie w ofercie skierowanej do nich istnieje pilna konieczność wprowadzenia w kategoryzacji i opisie szlaków turystycznych takiego kryterium, w oparciu o które dokonałoby się jasne rozróżnienie oferty szlaków na te spełniające najważniejsze wymagania dzisiejszego turysty i te, które (niezależnie od ciekawej tematyki i kulturowej wartości ich oferty) spełniają je tylko w części lub nie spełniają w ogóle.

Przedstawiony w cytowanej publikacji dodatkowy podział (zastosowany przez jej autora do licznych opisanych tam szlaków turystyczno-kulturowych, obejmuje dwie zasadnicze kategorie: **szlaków materialnych** i **szlaków wirtualnych**, przy czym te ostatnie mogą być dodatkowo rozróżniane ze względu na fakt spełniania przez nie przynajmniej niektórych kryteriów szlaku w terenie lub też (jeśli ich nie spełniają w ogóle) ze względu sposób ich wyznaczenia [Mikos v. Rohrscheidt, s. 292nn] ([Ilustracja nr 4](#)). Autor przytacza przy tym jako przykład ściślejszej definicji szlaku turystycznego powszechnie uznawany w niemieckim obszarze językowym zestaw 10 kryteriów ustalonych przez Niemiecką Federację Turystyki z roku 1981 [Steinecke 2007, s.34, Mikos v. Rohrscheidt 2008, s. 293, przypis], następnie zaś pomijając te z nich, które uważa za oczywiste w przypadku każdego szlaku (jak np. wymaganie jednoznacznej nazwy, ścisłe określenie przebiegu szlaku, czy też faktyczne uznanie przez władzę państwową, regionalną lub lokalną, choćby w postaci przyznania środków publicznych) proponuje użycie kilku spośród nich, ujętych przez niego częściowo w formie rozbudowanej w trzy kryteria, oraz dołącza do nich jeszcze czwarte kryterium, jego zdaniem decydujące szczególnie w warunkach polskich o pełnej funkcji szlaku turystyczno-kulturowego Rozwinięte przez Mikos-Rohrscheidt kryteria szlaku materialnego (tak zostaje określony szlak w pełnej postaci) to: postulat **oznaczenia „in situ”**, **uzasadnionej tematykacji** szlaku oraz jego **koordynacji**, natomiast warunek dołączony to kryterium **dostępności** [Mikos v. Rohrscheidt 2008, s. 294].

Szlakiem materialnym można zatem zgodnie z tą propozycją nazwać tylko taki szlak, który oprócz posiadania nazwy, trwałości oferty (a więc nie jednorazowej, krótkoterminowej lub sezonowej) oraz własnego logo spełnia poniżej wskazane podstawowe kryteria:

1. Kryterium oznaczenia „in situ” ([Ilustracja nr 5](#)): Szlak materialny musi posiadać jednolite oznaczenie obiektów „na miejscu”, czyli zarówno informacje w postaci znaków w terenie, na trasach prowadzących pomiędzy poszczególnymi miejscowościami szlaku jak i w pobliżu jego poszczególnych obiektów, a także przy samych obiektach. Spełniony jest w ten sposób podstawowy warunek szlaku turystycznego w ogóle, to znaczy jego wyznaczenie w terenie. Jednocześnie oznaczenie powinno być na tyle dokładne i skuteczne, by każdy podróżujący szlakiem nawet nie posiadając map i przewodników mógł dzięki niemu zorientować się w lokalizacji jego poszczególnych obiektów i został przez to zachęcony do ich odwiedzenia. Oznaczenie szlaku nie tylko bowiem ułatwia jego zwiedzenie przez „kulturowo motywowanych” i „kulturowo zainteresowanych” turystów, którzy świadomie wybrali te ofertę jako temat swojej wyprawy, ale także pełni rolę jego wizytówki w odniesieniu do znacznie większej grupy turystów „przyciąganych kulturowo” [Mikos v. Rohrscheidt 2008, s. 38-39], czyli tego bardzo licznego kręgu ludzi, którzy zasadniczo nie planują swojej wyprawy jako kulturowej a których jego oferta może zainteresować już w trakcie odbywanej podróży. Oznaczenie powinno

obejmować na samej trasie na każdej tablicy informacyjnej przy drogach: 1. logo szlaku, 2. nazwę szlaku, 3. kategoria szlaku (jako podtytuł) „szlak materialny” lub „materialny szlak kulturowy” ([Ilustracja nr 6](#)), zaś na większych tablicach przy obiektach lub zespołach obiektów tworzących szlak dodatkowo: 4. adres i telefon koordynatora, 5. podaną długość i umieszczoną mapkę szlaku, 6. adres oficjalnej strony internetowej szlaku, 7. nazwę danego obiektu lub zespołu obiektów. ([Ilustracja nr 7](#))

- 2. Kryterium dostępności:** Ma ono dotyczyć wszystkich lub „prawie wszystkich” [Mikos v. Rohrscheidt 2008, s. 294] obiektów szlaku i zapewnić w ten sposób korzystającym z jego oferty faktyczną możliwość zwiedzenia wybranych przez nich atrakcji szlaku, zgodnie z jego deklarowaną ofertą. To właśnie kryterium należy uważać za szczególnie ważny sprawdzian faktycznego funkcjonowania szlaku jako pełnej oferty tego rodzaju. Przyczynę wprowadzenia tego postulatu i przypisania mu tak szczególnej wagi jest fakt, że w polskich warunkach najczęściej właśnie zaniechanie udostępniania obiektu turystom, mylna czy też nieaktualna informacja na temat godzin otwarcia oraz brak możliwości natychmiastowej interwencji na miejscu w sprawie otwarcia obiektów stanowią powody niezadowolenia zwiedzających z oferty szlaków lub też niewielkiego stopnia wykorzystania tej oferty przez organizatorów turystyki zbiorowej. Omawiany warunek dostępności nie posiada jednak charakteru absolutnego – nie chodzi w nim o faktyczne stałe czy całodzienne otwarcie każdego obiektu. W wypadku obiektów mniejszych lub rzadziej odwiedzanych wystarczy zapewnienie możliwości ich udostępnienia na życzenie turystów codziennie lub niemal codziennie w wyznaczonych godzinach, na przykład w postaci „klucz na telefon” – również jeśli miałyby się to wiązać z koniecznością dodatkowego opłacenia za tę usługę personelu opiekującego się obiektem przez turystów, jednakże według ustalonego cennika. Jasno ustalone zasady udostępniania mniejszych lub położonych z dala od miejskich ośrodków obiektów (jak np. zabytkowych kościołów, małych wiejskich muzeów, licznych cennych budowli bez stałej opieki na miejscu) zredukują częste na polskiej prowincji przypadki traktowania turystów jak intruzów lub żądania od nich samowolnie ustalanych opłat, na które nie są przygotowani. ([Ilustracja nr 8](#))
- 3. Kryterium uzasadnionej tematykacji:** Szlak nie tylko powinien posiadać adekwatną do swej tematyki nazwę, ale także jego przebieg i dobór istotnych dla niego obiektów powinien się opierać na fachowej literaturze. Wiarygodne publikacje zwarte (lub zbiór osobnych publikacji) o charakterze naukowym oraz popularno-naukowym uzasadniają temat i przebieg szlaku. Stanowią one zatem merytoryczną podstawę do jego wyodrębnienia na danym terytorium oraz zaliczenia przynajmniej znacznej większości wskazanych atrakcji (miejscowości, miejsc i obiektów lub powtarzalnych wydarzeń) do jego tak a nie inaczej wyznaczonego przebiegu w terenie. Z uwagi na konieczność stałego upowszechniania tematu szlaku minimum jedna zwarta publikacja na jego temat o charakterze popularnym (opisująca temat szlaku i zawierająca aktualizowane informacje) powinna być wydawana co najmniej raz na 3 lata. ([Ilustracja nr 9](#))
- 4. Kryterium koordynacji:** Szlak znajduje się pod stałą opieką stałego koordynatora: władz publicznych, instytucji, podmiotu życia gospodarczego, stowarzyszenia lub innego formalnie określonego zespołu osób, który został do tego specjalnie powołany lub wskazany przy okazji utworzenia szlaku lub nadawania mu materialnego statusu. Może to być taki podmiot, dla którego koordynacja szlaku jest zadaniem zarówno wyłącznym jak i głównym lub też tylko dodatkowym zadaniem zleconym (np.

regionalna lub lokalna placówka informacji turystycznej). Istotnymi zadaniami koordynatora są: monitorowanie stanu szlaku (w tym stanu i stopnia dostępności obiektów znajdujących się w jego ramach), wytwarzanie, zestawianie i publikacja, a także aktualizacja przydatnych turystom informacji na temat szlaku i jego funkcjonowania (np. w Internecie lub w papierowych materiałach informacyjnych, w prasie), udzielanie informacji ciągłej na temat funkcjonowania szlaku i dostępności poszczególnych obiektów, kierowanie wspólnymi przedsięwzięciami poszczególnych obiektów wchodzących w skład szlaku (np. w dziedzinie promocji, tworzenia lub utrzymania tras, oznaczeń itd.) lub inicjowanie takich przedsięwzięć, reprezentowanie szlaku podczas imprez targowych, konferencji itd. Do jego zadań mogą także dodatkowo należeć: organizowanie regularnych lub jednorazowych eventów związanych z tematem szlaku, inicjowanie, współtworzenie i koordynacja pakietów usług turystycznych związanych ze szlakiem lub jego poszczególnymi obiektami czy odcinkami albo pośrednictwo w świadczeniu takich usług (jak np. pośrednictwo w usługach przewodnickich czy noclegowych), przyjmowanie skarg i wniosków w związku z funkcjonowaniem szlaku i działanie w kierunku eliminowania mankamentów oraz wiele innych. [\(Ilustracja nr 10\)](#)

Szlaki nie spełniające jednego lub kilku spośród opisanych kryteriów mogą być określane mianem **wirtualnych szlaków turystyczno-kulturowych** (ale poza tą grupą także np. wirtualnych szlaków tematycznych, geologicznych i in.), jednakże tylko wtedy, jeśli jednocześnie: stanowią stałą (nie jednorazową) ofertę turystyczną w formie trasy o jasno wyodrębnionym temacie, posiadają odrębne logo i we własnych informacjach zawierają przynajmniej a) opis szlaku i jego atrakcji zgodny z tematem przynajmniej w istotnej części, b) dokładnie podany (niekoniecznie zaś już oznaczony „in situ”) przebieg trasy oraz c) ofertę wycieczek na tej trasie (przez co należy rozumieć opublikowaną w ramach informacji o szlaku propozycję przynajmniej jednej tematycznej wycieczki, odpowiadającą jego przebiegowi). Znaczna ilość aktualnie istniejących polskich szlaków turystyczno-kulturowych o zasięgu krajowym (a nawet międzynarodowym), a także wielka liczba szlaków regionalnych lub lokalnych (trasy) należy właśnie do tej grupy.

Tabela 1. Szlaki turystyczno-kulturowe w Polsce, spełniające kryteria szlaku materialnego		
Nazwa szlaku:	Zasięg szlaku	Uwagi:
Droga Św. Jakuba www.camino.net.pl	międzynarodowy (odcinek polski)	oznaczenie na trasie niekompletne
Szlak Piastowski www.szlakpiastowski.com.pl	krajowy (2 województwa)	niektóre obiekty trudno dostępne
Szlak Zamków Gotyckich www.zamkigotyckie.org.pl	krajowy (2 województwa)	oznaczenie tylko w pobliżu obiektów

Wspomniane opracowanie przedstawia także inne oferty turystyczno-kulturowe w formie wypraw po szlakach tematycznych lub regionalnych, istniejące jedynie w postaci publikacji typu przewodnikowego lub powtarzalnych ofert biur podróży, nie spełniające zatem nawet kryteriów szlaku wirtualnego, które proponuje nazywać **trasami wirtualnymi**. [Mikos v. Rohrscheidt 2008, s. 309-311].

Dla lepszej orientacji projektujących i wyznaczających nowe szlaki turystyczno-kulturowe należy jeszcze uzupełnić podany podział o wewnętrzną klasyfikację komponentów w pełni rozwiniętego szlaku. Cytowana już publikacja na temat szlaków podaje **cztery** grupy ich istotnych komponentów: a) atrakcje pierwotnie nie stworzone dla celów turystycznych; zatem atrakcje oryginalne, właściwe nośniki wartości kulturowych, (zamki, świątynie, zabytkowe centra miast, dawne obiekty techniki itd.), b) atrakcje stworzone dla celów

turystycznych (muzea, eventy, parki tematyczne itd.), c) miejsca usług dla turystów (obiekty noclegowe, restauracje, sklepy z pamiątkami, wypożyczalnie samochodów i rowerów, amfiteatry itd.) oraz d) instytucje, organizacje i stowarzyszenia, powołane dla celów obsługi szlaku lub wykonujące tę działalność obok innych swoich czynności [Puczko L., Ratz T. 2007, s. 133]. Warto przy tym wskazać zwłaszcza na fakt, że obiekty wymienione w punkcie „c” są traktowane jako integralny komponent szlaków. W polskiej rzeczywistości bardzo często ten aspekt jest niedoceniany: liczne szlaki są projektowane i wyznaczone bez uwzględnienia tego właśnie komponentu, niemal zawsze zaś usługodawcy z tego sektora nie są włączeni w ich codzienną działalność (i w ogólną ofertę szlaku), co w konsekwencji utrudnia ich funkcjonowanie jako szlaków pełnych (materialnych) i znacznie ogranicza akceptację i wykorzystanie ich oferty przez organizatorów turystyki, zwłaszcza zaś indywidualnych turystów.

5. Przewidywane korzyści ze standaryzacji szlaków turystyczno-kulturowych

Istnienie takiego podziału szlaków, powszechnie stosowanego i znanego, najlepiej także opartego na oficjalnej weryfikacji i certyfikacji, może mieć liczne pozytywne skutki dla turystyki, zwłaszcza turystyki kulturowej.

Po pierwsze, wprowadzi on jasno określone standardy dla samych szlaków, umożliwi rozróżnienie szlaków materialnych jako produktów turystycznych pod kątem faktycznej obecności oczekiwanych przez turystę standardów. To zaś ułatwi turyście orientację przed dokonaniem wyboru celu i trasy wycieczki. Decydując się na szlak materialny będzie on wiedział, gdzie zasięgnąć informacji na temat dostępności poszczególnych atrakcji, gdzie interweniować w przypadku braku możliwości zwiedzenia obiektów, będzie miał także pewność, że zdobędzie aktualny materiał informacyjny o całym szlaku oraz że w trakcie pobytu na szlaku bez problemów odnajdzie miejsca, które chce zwiedzić. W przypadku wielu szlaków materialnych za pośrednictwem koordynatora będzie mógł także skorzystać z przygotowanego pakietu, obejmującego moduły, które go interesują (np. noclegi w wybranych miejscowościach, usługi przewodnickie, wypożyczenie roweru, bilety na udział w tematycznym „evenie” itd.). Poprzez spełnienie standardów szlaku materialnego (które stanowią będą jakiś rodzaj gwarancji jakości) wielu turystów zostanie dodatkowo zmotywowanych do skorzystania z oferty tych szlaków. Z kolei wybierając się na szlak wirtualny turysta będzie świadomy, że dużą część z tych usług będzie musiał zorganizować sobie sam.

Po drugie, konsekwentne stosowanie proponowanej klasyfikacji (także z użyciem obligatoryjnej certyfikacji szlaków) spowoduje znaczne zwiększenie aktywności aktualnie już działających koordynatorów szlaków a także zapewne wyznaczenie lub powołanie koordynatorów dla wielu spośród pozostałych polskich szlaków i z czasem podniesie ich poziom codziennego funkcjonowania. Przykładowo dzięki wewnętrznemu monitoringowi szlaku przez aktywnych koordynatorów poprawiona zostanie dostępność poszczególnych obiektów, większa będzie dbałość o stałą aktualizację informacji.

Po trzecie, dzięki wprowadzeniu nowego produktu markowego, jakim będzie turystyczny szlak materialny pojawi się pozytywnie rozumiana rywalizacja między szlakami wirtualnymi w celu osiągnięcia statusu szlaku pełnego - czyli rozwiniętego produktu, nie tylko posiadającego ciekawy temat i obejmującego cenne obiekty, lecz także odpowiadającego wymienionym potrzebom i tym samym mogącego ściągnąć większą ilość zainteresowanych. Rywalizacja może być kontynuowana w odniesieniu do wachlarza i jakości usług, oferowanych przez koordynatorów poszczególnych szlaków, w ramach samej organizacji szlaku, w komunikacji z konsumentami. Waga tego argumentu wynika z ekonomicznego (zatem funkcjonalnego) spojrzenia na szlaki turystyczne: należy je wszak traktować jako produkty turystyczne, te zaś muszą mieć zarówno swój profil, jak i swoją

jakość. Inaczej ich oferta nie będzie się dobrze sprzedawała i nie będzie w stanie konkurować z mniej wartościowymi ofertami spędzania czasu wolnego.

Po czwarte, wprowadzenie standardów i rozwój jednolitej koordynacji szlaków materialnych, pośredniczącej dodatkowo liczne usługi turystyczne spowoduje większe zainteresowanie szlakami turystycznymi wśród polskich i zagranicznych turoperatorów. Uzyskają oni w nowych i aktywnych koordynatorach szlaków konkretnych partnerów, do których będą mogli się zwracać i dokonywać za ich pośrednictwem zakupu poszczególnych usług (i całych ich pakietów) na rzecz zorganizowanych przez siebie grup turystycznych. Oznacza to znaczne ułatwienie także w funkcjonowaniu turystyki zorganizowanej na szlaku i może pociągnąć za sobą wzrost ilości ofert grupowych. Jednocześnie tworzone w ramach szlaku lub jego poszczególnych miejscowości pakiety turystyczne (stanowiące autonomiczne produkty) będą miały większe szanse popularyzacji, jeśli będą wykorzystywać szerzej znaną markę samego szlaku.

Po piąte, modyfikacja istniejących szlaków tematycznych do postaci dobrze zorganizowanych produktów turystycznych a także utworzenie nowych produktów właśnie w postaci szlaków materialnych przyspieszy pożądany proces deglomeracji ruchu turystycznego [Kruczek 2007, s. 280], z jednej strony rozszerzający aktywność turystyczną poza powszechnie znane destynacje, z drugiej przynoszący korzyści gospodarcze i nowe kierunki rozwoju w nowych miejscowościach i mikroregionach.

6. Proponowane kierunki rozwoju szlaków turystyczno-kulturowych w Polsce

Przedstawione powyżej korzyści z rozwijania w polskiej turystyce kulturowej szlaków materialnych powinny przekonać odpowiedzialnych za rozwój turystyki do ich rozwijania. Nie należy ich jednakże widzieć w opozycji do dalszego tworzenia także skromniejszego wariantu szlaków kulturowych: szlaków wirtualnych. Będą one mieć swoje miejsce w turystyce także i przy zastosowaniu tej propozycji. Sam autor postulatu wyróżnienia szlaków materialnych jest zdania, że szlak wirtualny zachowa swoje walory jako interesująca alternatywa dla wysoce zorganizowanego szlaku materialnego [Mikos v. Rohrscheidt 2008, s.400]. Może on nawet w wielu wypadkach stanowić naturalny szczebel, wiodący od idei szlaku kulturowego do jej urzeczywistnienia w docelowej, pożądanej postaci szlaku pełnego. Nie wymagając tak dużej inwestycji nakładów sił i środków finansowych (np. dla oznaczenia tras, regularnej publikacji materiałów, opłacania stałych placówek koordynujących) szlak wirtualny stanowi przecież już wyodrębnioną tematyczną ofertę i jednocześnie test jej popularności. Jeśli będzie się on cieszył widocznym powodzeniem wśród turystów, może być stopniowo przekształcony w szlak materialny. Jednocześnie jest on propozycją bardziej elastyczną, łatwiej dostosowującą się do trendów i zainteresowań turystów. Taki szlak może zostać łatwiej i taniej zmodyfikowany, rozszerzony, połączony z innym, osiągając większy zasięg, nawet przy modyfikacji tematu, co jest znacznie trudniejsze w wypadku posiadającego swoją bardziej trwałą markę szlaku materialnego. W przypadku bardzo niewielkiego popytu może on ostatecznie zostać także porzucony bez większych kosztów społecznych, jak np. utrata miejsc pracy. Z uwagi na to jest on idealną propozycją dla władz regionalnych i lokalnych, tworzących i realizujących swoje strategie na rzecz rozwoju turystyki.

Tabela 2: Ważne szlaki turystyczno-kulturowe w Polsce, spełniające niektóre kryteria szlaku materialnego

Nazwa Szlaku	Oznaczenie	Dostępność	Tematy-zacja	Koordynacja
Szlak Romański	niekompletne	niepełna	jest	jest www.szlakromanski.com
Szlak Cysterski	jest	niepełna	jest	jest www.szlakcysterski.org
Szlak Orlich Gniazd	jest	jest	jest	brak
Szlak Zamków Piastowskich	jest	jest	jest	brak
Szlak Kopernika	niekompletne	jest	niepełna	brak
Szlak Naftowy	jest	jest	jest	nieokreślona
Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego	jest	jest	jest	nieokreślona
Via sacra	jest	jest	brak	jest www.via-sacra.info
Szlak Architektury Drewnianej	jest	niepełna	jest	nieokreślona

Dalszy rozwój turystycznych szlaków kulturowych w naszym kraju powinien dokonywać się w kilku kierunkach i uwzględniać szereg istotnych postulatów:

1. Przebiegające przez Polskę międzynarodowe szlaki kulturowe oraz istniejące już główne szlaki turystyczno-kulturowe naszego kraju powinny być konsekwentnie rozwijane do postaci szlaków materialnych. Winno się to dokonać ze znacznym wsparciem lub nawet przy koordynacji ze strony państwowych agend, odpowiadających za promocje turystyki.
2. Także ze wsparciem państwa i jego agend powinno zostać utworzonych kilka lub kilkanaście nowych szlaków turystyczno-kulturowych o krajowym, a nawet transgranicznym zasięgu, eksploatujących ważne polskie tematy historyczne, wątki dziedzictwa kultury materialnej oraz ważne wątki biograficzne. Nazwy, tematy i przebieg czternastu takich szlaków zostały już przedstawione i uzasadnione [Mikos v. Rohrscheidt 2008, s. 390-397].
3. Każdy region (identyfikowany w Polsce z województwem) powinien zadbać o stworzenie przynajmniej jednego własnego szlaku regionalnego o statusie szlaku materialnego, eksponującego jeden motyw (temat) wiodący regionu, który wyróżniałby go na tle innych regionów Polski i stałby się jego atrakcyjną wizytówką wobec gości z kraju i zagranicy. Przykłady kilku takich regionalnych szlaków kulturowych z propozycją ich przebiegu i jej uzasadnieniem zostały podane [Mikos-Rohrscheidt 2008, s. 397]. Nic nie stoi na przeszkodzie, by regiony potencjalnie atrakcyjne dla turystyki kulturowej posiadały dwa lub nawet więcej takich markowych regionalnych szlaków materialnych.
4. Eksploatujące najciekawsze wątki kulturowe regionalne i lokalne szlaki wirtualne powinny być ze wsparciem władz regionalnych rozbudowywane do statusu szlaków materialnych, przy czym należy sięgać po krajowe i zagraniczne środki pomocowe, przeznaczone na rozwój turystyki.
5. Inne nowe szlaki powinny być tworzone początkowo jako szlaki wirtualne, ich ewentualna rozbudowa do postaci szlaków materialnych powinna być poprzedzona

- rzetelnym badaniem wielkości potencjalnego popytu [Mikos v. Rohrscheidt 2008, s. 389] oraz waloryzacją turystyczno-kulturową, której metodę (w wersji przeznaczony dla mikroregionów) autor prezentuje w cytowanej publikacji [s.417-438].
6. Samorządy lokalne i regionalne (ale także inne podmioty) mogą na podstawie dokonanej waloryzacji turystyczno-kulturowej i w ramach posiadanych środków rozważyć tworzenie regionalnych i lokalnych szlaków i tras wirtualnych o charakterze kulturowym a nawet (niejako na własne ryzyko) szlaków materialnych, powinny jednak zadbać o ich skuteczną koordynację oraz szeroko zakrojoną promocję.
 7. Nowe szlaki powinny być planowane i konstruowane od razu jako nowoczesne produkty turystyczne, we współpracy możliwie wielu podmiotów (zarządców obiektów, władz regionalnych, dostawców poszczególnych usług turystycznych, mediów), co pozwoli z jednej strony uniknąć niepotrzebnej straty sił i środków na nie do końca przemyślane przedsięwzięcia, skróci proces ich powstawania, a samym szlakiom umożliwi udany start jako dobrze zorganizowanej oferty i związanej z tym dobrą opinię wśród potencjalnych zwiedzających. Metodę opracowywania, przygotowywania i tworzenia szlaków materialnych można oprzeć na znanych przykładach, m.in. na opisanym w polskiej literaturze fachowej procesie tworzenia jednego z europejskich szlaków kulturowych: Szlaku Wikingów [Orzechowska-Kowalska 2002, s. 55-58].
 8. Szlaki turystyczno-kulturowe, stanowiące integralną część oferty turystycznej, powinny być znacznie silniej niż dotąd promowane w kraju i zagranicą, z użyciem możliwie szerokiego wachlarza metod i przedsięwzięć. Wśród nich winny się znaleźć: prezentacja na targach turystycznych, wydawanie atrakcyjnych materiałów informacyjnych w kilku językach, organizowanie wycieczek medialnych promujących szlak typu „study tour”, regularne informacje prasowe i w innych mediach na przedpolu sezonów turystycznych i w trakcie ich trwania, regularne organizowanie eventów tematycznych, związanych z tematami szlaku, tworzenie projektów systemowego zwiedzania szlaku w formie programu dla turystów (np. paszporty turystyczne na dany szlak), wreszcie prowadzenie atrakcyjnych portali internetowych, utrzymywanych przez koordynatorów szlaku oraz poszczególne miejscowości i obiekty.
 9. Generalnie należy także zważać na prawidłową budowę marki kulturowych szlaków turystycznych. Obok niektórych wymienionych powyżej aspektów takiego działania, powinna ona uwzględniać także inne postulaty ekonomistów turystyki, przede wszystkim zaś nadawanie im cech pożądanym na współczesnym rynku turystycznym i elastyczną reakcją na potrzeby tego rynku, umożliwienie za pomocą nazwy szlaku prawidłowej identyfikacji jego rodzaju i tematu wśród potencjalnych turystów, zapewnienie ochrony prawnej jego cech unikatowych i inne [Śniadek, Styperek 2007, s. 85].
 10. Lokalnymi szlakami turystyczno-kulturowymi są także historyczne, kulturowe i tematyczne **trasy miejskie**, których w Polsce pojawia się coraz więcej [Mikos v. Rohrscheidt 2008, s. 308-209] i które posiadają własną różnorodną literaturę. W ich przypadku status trasy materialnej nie jest trudny do osiągnięcia, ponieważ z reguły samorząd miejski jest nie tylko głównym kreatorem lub zleceniodawcą opisaną i oznaczenia trasy w terenie, ale jednocześnie jednostką zwierzchnią (lub wprost pracodawcą) potencjalnego jej koordynatora, którym jest informacja turystyczna lub inna agenda odpowiedzialna za turystykę w mieście (gminie). Utworzenie tych tras od samego początku jako tras materialnych i utrzymywanie ich w tej postaci, a także tworzenie pakietów usług turystycznych z nimi związanych nie powinno zatem nastęrczać trudności ani zbyt wysokich kosztów i w związku z tym jest bardzo zalecane.

Tabela 3: Postulowane nowe szlaki materialne w Polsce

Lp.	Nazwa Szlaku	Zasięg Szlaku	Mapy
1	Europejski Szlak Kultury Barokowej	Międzynarodowy, (Kulturowy Szlak Europy): NOWE OBIEKTY	
2	Europejski Szlak Kulturowy Via Regia	Międzynarodowy, (Kulturowy Szlak Europy) Tworzony fragment polski	
3	Europejskie Szlaki Dziedzictwa Żydowskiego	Międzynarodowy, (Kulturowy Szlak Europy): ROZBUDOWA w POLSCE	
4	Szlak Rzeczypospolitej Obojga Narodów	Międzynarodowy	
5	Szlak Wyprawy Jana III Sobieskiego	Międzynarodowy	
6	Szlak Polskich Sanktuariów	krajowy	
7	Szlak Kultury Niemieckiej	krajowy	
8	Szlak Pogranicza Kultur	krajowy	
9	Szlak Jana Pawła II (biograficzny)	krajowy	
10	Szlak Jagiellonów	międzynarodowy	
11	Szlak Józefa Piłsudskiego	krajowy	
12	Szlak Fryderyka Chopina	krajowy lub jako element międzynarodowego	
13	Polski Szlak obiektów UNESCO (połnocny) Polski Szlak obiektów UNESCO (południowy)	krajowy	
14	Polski Szlak Twierdz i Umocnień	krajowy	
15	Szlak Polskich Rezydencji	krajowy	
16	Polski Szlak Kulinaryny	krajowy	
17	Polski Szlak Kultury Ludowej	krajowy	
18	Śląski Szlak Trzech Narodów	regionalny	
19	Szlak Galicyjski	regionalny/międzyregionalny/międzynarodowy	
20	Szlak Prus Wschodnich	regionalny	
21	Inne szlaki regionalne (minimum 1 w regionie)	regionalne	

Przedstawione tu propozycje uzupełnienia kryteriów klasyfikacji szlaków oraz ich tworzenia i promocji mogą odnosić się w zasadzie do wszystkich szlaków turystycznych na terenie kraju. Propozycja, by wprowadzenie nowej klasyfikacji (nowego aspektu) rozpocząć od szlaków turystyczno-kulturowych wynika z licznych doświadczeń zebranych podczas realizacji imprez turystyki kulturowej. Turyści ukierunkowani na ten rodzaj turystyki wydają się częściej niż inni dokonywać porównań poszczególnych ofert (szlaków) i artykułują oczekiwania dostosowania jakości oferty szlaków do europejskiego standardu.

Na końcu pozostaje zwrócić się do tych wszystkich, którzy w ramach swoich obowiązków wykonują zadania związane z funkcjonowaniem szlaków turystycznych oraz do ludzi i instytucji zaangażowanych w modyfikację istniejących i planowanie oraz tworzenie nowych szlaków turystycznych. Przedstawione tu postulaty w odniesieniu do szlaków turystyczno-kulturowych oparte są zarówno o doświadczenia udanych produktów funkcjonujących w innych krajach europejskich, jak i o własną refleksję organizatora wypraw w dziedzinie turystyki kulturowej. Wskazują one na istnienie poważnej szansy rozwoju dla nowoczesnie zorganizowanych i prawidłowo promowanych szlaków turystycznych w naszym kraju. Aby tę szansę wykorzystać, konieczne jest podjęcie współpracy przez wszystkich zainteresowanych w skali całego kraju dla ustalenia jednolitych zasad funkcjonowania i oznaczania tego rodzaju produktu turystycznego, opartego na szeroko rozumianym

dziedzictwie kulturowym. Autor niniejszego artykułu podjął próbę wniesienia swojego wkładu w postaci próby usystematyzowania pojęć i problemów oraz wskazania praktycznych postulatów. Jednocześnie deklaruje on swój udział w pracach nad ustaleniem standardu polskich szlaków turystycznych i apeluje do zainteresowanych badaczy, dydaktyków i zakładów naukowych, instytucji (w tym samorządów), stowarzyszeń i innych zespołów ludzi aktywnych o zgłaszanie chęci współpracy w tym przedsięwzięciu .

Bibliografia:

- ICOMOS [2003], CIIC Annual Meeting Report 2003, Attachment 2. Adres internetowy: http://www.icomos-ciic.org/INDEX_ingl.htm (dostęp: 2. 11. 2008).
- Kruczek Z., [2007], *Polska. Geografia atrakcji turystycznych*, Wyd. Proksenia, Kraków
- Mikos von Rohrscheidt A., [2008], *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, Wyd. GWSHM Milenium, Gniezno.
- Orzechowska-Kowalska K., [2002], *Europejski szlak kultury Wikingów*, „Problemy Turystyki” nr 3-4, vol. XXV, s. 53-61.
- Orzechowska-Kowalska K.[2003], *Zasady tworzenia europejskich szlaków kulturowych*, „Turyzm”, nr 13/2, s. 69-78.
- PTTK (ZG), [2007], *Instrukcja znakowania szlaków turystycznych*, Warszawa
- Puczko L., Ratz T., [2007], *Trailing Goethe, Humbert, and Ulysses; Cultural Routes in Tourism*, [w:] G. Richards (red.), *Cultural tourism, Global and Local perspectives*, Wyd. The Haworth Hospitality Press, Nowy Jork, s. 131-148.
- Richards G., (red.), [2007], *Cultural tourism, Global and Local perspectives*, Wyd. The Haworth Hospitality Press, Nowy Jork.
- Steinecke A., [2007], *Kulturtourismus. Marktstrukturen, Fallstudien, Perspektiven*, Oldenbourg Verlag, Muenchen-Wien.
- Szewczykowie I., R., [2008] *Szlaki turystyczne*, Wyd. Carta blanca, Warszawa.
- Śniadek J., Styperek J., [2007], *Marka produktu turystycznego*, „Studia Periegetica”, nr 1/2007, s. 84-89.
- UNESCO [2005], *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention (February 2005). Annex 3 (Guidelines on the inscription of specific types of properties on the World Heritage List). WHC. 05/2, World Heritage Centre, Paris.*
- Zgólkowa H.,(red.), [2003], *Słownik poprawnej polszczyzny*, tom.41, s.365

Cultural tourist routes – classification attempt and requirements for their creation and functioning

The article discusses the subject from Polish professional literature relatively well-described and gradually widely known within professional circles, that is ‘theme tourist routes which use historic and cultural buildings and themes. Considering earlier publications referring to the subject of tourist routes in general [e.g. Kruczek 2007, Szewczyk 2008] and to cultural tourist routes in particular [Mikos v. Rohrscheidt 2008], it is not necessary to repeat the information about the routes and their descriptions. Therefore, the author – apart from presenting the idea of cultural routes in the perspective of Polish and foreign professional literature – focuses reader’s attention on two issues. They are both vital for proper functioning and development of the cultural tourist routes offer in Poland. Moreover, the issues can especially influence the extent to which these products are used by tourism organizers and individual tourists. The first issue regards proper classification of cultural tourist routes, and the problem of consequent use of correct terminology in professional literature, information materials and in setting up the trails. The second one is a set of requirements for creating new and developing the existing cultural tourist routes in Poland.